

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Tento text byl přeložen v neutuchající snaze zprostředkovat českým studentům kontakt se světovou sociolingvistikou.

Přeložil: Mgr. Jan Chromý

Překlad je určen výhradně pro studijní účely.

Veškeré připomínky a komentáře směřujte na adresu jan.chromy@ff.cuni.cz.

Jazyková proměnná jako strukturní jednotka¹

William Labov

Úvod: Důsledky sociolingvistického zkoumání pro lingvistickou teorii

Obecná lingvistika se po větší část 20. století zabývala velmi obecným typem jazyka, nezávislým na konkrétním mluvčím, posluchači, nebo na řečovém společenství, v němž se jazyk používá. Přilnutím k této abstraktní představě jazyka se dospělo k významnému posunu ve fonologii a morfologii a nověji také v syntaxi. V posledních letech však přece jen vzrůstá zájem o výzkum jazyka v kontextu řečového společenství. Někteří tento směr výzkumu nazývají „sociolingvistikou“ a uvažují o nové lingvistické subdisciplíně, která má svůj vlastní předmět zkoumání a své vlastní problémy. Jsou zde jistě důležité problémy jazykového plánování a multilingválního jazykového konfliktu, které takový přístup vyžadují. Existuje však zcela odlišný přístup k sociolingvistickému výzkumu, jehož bádání jsou považována za neodmyslitelnou součást obecné lingvistiky. Zde se budu zabývat právě takovým pojetím. Je důvodné domnívat se, že mnoho problémů obecné lingvistiky, jež se po několik desetiletí jeví jako slepé uličky, může být vyřešeno tím, že rozšíříme oblast dat, která ve výzkumu zohledňujeme. V tomto textu chci poukázat na to, jak mohou být kritické otázky mezistrukturní variace reanalyzovány a vyřešeny zavedením kvantitativních dat z empirického výzkumu řečového společenství.

Právě zavedení těchto dat a nové pravidelnosti, které se v jejich rámci objevily, ukázaly naši obecnělingvistické teorii její omezení. Problémy, které byly dlouho v lingvistické teorii upozaďovány, náhle vystoupily do popředí. Fakt, že /ruwt/ a /rut/ jsou stejná slova, ale přece jen v něčem odlišná; rozsáhlý překryv schwa se všemi ostatními anglickými samohláskami; obrovský problém, jak vysvětlit postupnou změnu z jedné kategorické struktury do jiné – všechny tyto problémy jsou založeny na pravidelných alternacích, které do naší obecnělingvistické teorie nezapadají. Tím, že se v sociolingvistickém výzkumu našla řada nových a nevysvětlitelných pravidelností, se jejich důležitost náhle znásobila.

Aktuální problém: rozsáhlá „volná variace“ v newyorské fonologii

Teoretický problém, s nímž se tu potýkáme, vyplývá z velmi konkrétního problému doloženého v mnoha studiích newyorského řečového společenství (Frank 1948, Hubbell, 1950, Kurath – McDavid 1961, Bronstein 1962). Tyto studie sice poskytují detailní fonetické poznatky i promyšlené analýzy fonologického systému, ale v uchopování rozšířené variace, která je pro New York charakteristická, jsou nejslabší. U jednoho prostředku za druhým se dočteme, že

¹ Původně vyšlo ve *Washington linguistic review*, 3, 1966, s. 4–22.

Newyorčané vykazují „volnou variaci“ – v používání koncového a předsouhláskového /r/, v samohlásce ve slovech *bad, ask, dance*, atd., v klouzání samohlásek v *sail, dail*, atd., a v mnoha dalších případech. Například Allen Hubbell o užívání /r/ v New Yorku říká: „Výslovnost velké části Newyorčanů vykazuje v těchto slovech vzorec, který by se dal nejlépe popsat tak, že se o žádný vzorec nejedná. Tito mluvčí občas /r/ před souhláskou nebo pauzou vyslovují, jindy ho vypouštějí, a to zcela nahodile.“ (Hubbell 1950, s. 48)

Je možné, že tak velká část řečového systému Newyorčanů je dílem náhody? Taková myšlenka jde proti podstatě našeho pojetí jazyka jako nanejvýš strukturovaného typu lidského chování. Volná variace jistě existuje: ve smyslu nevyhnutelného kolísání u hlásek, které není zapříčiněno žádnými signifikantními podmiňujícími faktory.² To je však zcela jiný případ: zahrnuje kolísání celých fonologických kategorií; soubor fonémů se jako celek začne centralizovat a náhle přestane; velké sady slov se fonologicky posouvají; určitá sada slov vykazuje kontinuální přechod přes tři fonologické hranice atd. Problém by tak měl být vymezen následovně: Jaké faktory udávají výskyt (r) a jiných proměnných v New Yorku? A až tyto faktory nalezneme, musíme se ptát: Jak mohou být tyto nové strukturní prvky zapojeny do fonologického systému daného řečového společenství?

Metody kvantitativního zkoumání jazykové performance

Jedním z důvodů komplexnosti jazykového chování v New Yorku je fakt, že se variace odehrává na mnoha úrovních: v konečném důsledku se směšují sociální, stylistické, etnické a individuální faktory. Analýza a měření takové variace vyžadovaly řadu nových metod. V detailu jsem je popsal jinde (Labov 1963, Labov 1964a, Labov 1964b, Labov 1966, Labov 1968, Labov 1972), zde shrnu jednotlivé kroky v takové míře, abych ukázal, jak byly vymezeny jazykové pravidelnosti, o kterých mluvíme, a jaké nové konceptuální přístupy to vyžadovalo.

A. První krok v této proceduře, vykonávaný v průzkumných rozhovorech, je vyčlenění hlavních proměnných, které nesou společenský význam. Pro svou vysokou frekvenci, odolnost vůči úplnému potlačení, kódovatelnost a širokou distribuci v celé populaci preferujeme fonologické proměnné. Sedmdesát průzkumných rozhovorů poukázalo, že mezi sociálními, stylistickými a jazykovými vzorci prostředků, které byly dříve považovány za příklady „volné variace“, existují korelace. Vymezili jsme pět hlavních fonologických proměnných a vyšší počet fonologických a gramatických proměnných, které se zdály vykazovat signifikantní vzorce sociální distribuce. Hlavní proměnné jsou:³ (r), výskyt koncového a předsouhláskového /r/; (eh), výška samohlásky ve slovech jako *bad, ask, dance, laugh* atd.; (oh), výšky samohlásky ve slovech jako *Paul, office, talk* atd.; (th), užívání frikativy, afrikáty nebo okluzivy jako počáteční souhlásky ve slovech jako *thing, thought* atd.; a (dh), odpovídající znělá proměnná v *this, then* atd.

B. Druhým krokem je vytvoření kvantitativních indexů pro exaktní měření proměnných, přičemž musíme brát v potaz každé užití proměnné ve vymezené sadě slov. Každý fon je umístěn

---

² „...ve velmi širokém spektru oblastí, včetně sociální, ekonomické, lékařské a vědecké statistiky... existuje charakteristické nepravidelné kolísání nebo variace v chování jednotlivých objektů, událostí a fenoménů. Jde o detaily, které nejsou předpověditelné v rámci kontextu, kterým se zabýváme.“ (Bohm 1961, s. 22). Bohm rozlišuje nahodilost tohoto typu od signifikantních příčin, které mohou být v empirickém zkoumání vyčleněny – obojí je důkazem pravidelnosti přirozených procesů, ale liší se v počtu a relativní důležitosti příčin. Charakteristickým krokem při nevhodném uplatnění „volné variace“ v lingvistice je předpokládání absencí signifikantních příčin nebo podmínek bez empirického ověření.

³ V této práci užíváme následující notaci: lomítka značí fonologickou kategorii, např. /r/, kulaté závorky značí jazykovou proměnnou, např. (r). Konkrétní hodnota, resp. varianta dané proměnné se značí číslicí za spojovníkem v závorce, např. (r-1) a průměrné indexové skóre proměnné číslicí za spojovníkem, např. (r)-35.

na jednoduchou numerickou škálu, pohybující se od dvou hodnot v případě (r) do pěti hodnot v případech (eh) a (oh). Číselný průměr těchto hodnot je pro index základem; rozptylu variant a vzdálenosti jednotlivých variant od medianu se věnujeme později v části o různých měřeních jazykové stability a deviace.

C. Třetím krokem je volba vzorku. Vzorek musí reprezentovat přesně stanovenou populaci tak, abychom mohli odhadovat relativní úspěšnost výzkumu této populace, odhadovat zdroje chyb a později rovněž provést výzkum znovu, abychom zjistili, jaké změny se odehrály. Ve větším měště je samotné vymezení oblasti výzkumu složitou otázkou. Nejeefektivnější způsob, jak tento problém vyřešit, je napojit lingvistický výzkum na předcházející sociologický výzkum a uskutečnit druhotný průzkum části původního vzorku. To umožní maximální koncentraci na jazykové problémy a zvýšení reliability výsledků.

Základem popisu v sociolingvistickém výzkumu angličtiny v New Yorku bylo zkoumání Lower East Side, přičemž byl převzat vzorek vytvořený analytiky organizace Mobilization for Youth v roce 1961. Šlo o stratifikovaný náhodný výběr, z něhož jsme vybrali dospělé rodilé mluvčí angličtiny, kteří se v předchozích dvou letech nestěhovali, tak, aby reprezentovali všechny podstatné etnické skupiny, věkové vrstvy a socioekonomické třídy. Tak byl pro náš výzkum sestaven vzorek 195 dospělých a během čtyř měsíců v roce 1963 jsme uskutečnili rozhovory se 157 z nich (což činí přes 80 %) a také s 58 dětmi těchto informantů. V mém terénním výzkumu mě doprovázel Michael Kac z Haverford College.

D. Jedním z nejdůležitějších kroků je *vyčlenění kontextových stylů*. Při sestavování rozhovoru bylo jednou z hlavních otázek to, jak uniknout dilematu mezi formálním kontextem a vytvořením reprezentativního vzorku. Ve srovnatelné vzorky chování reprezentativních průřezů populace můžeme doufat pouze tak, že uskutečnime sérii formálních rozhovorů v jednotlivých domácnostech. Naším cílem však není získat pouze jeden řečový styl – zajímáme se o celé stylové spektrum. V kontextu formálního rozhovoru informanti používají styl, který je přiměřeně pečlivý. Na první pohled se sice může zdát, že je náš informant nenucený a uvolněný, musíme však předpokládat, že má jiný styl, běžnější formu řeči, kterou užívá v hovoru s rodinou a blízkými přáteli. Výsledky našeho zkoumání tento předpoklad zcela potvrdily.

V přístupu, který zde představuji, se spektrum kontextových stylů chápe jako kontinuum: určitými prostředky získáváme kontrolované vzorky stylů podél tohoto kontinua, vzorky, které jsou uspořádány postupným zvyšováním pozornosti na daný řečový proces (jinými slovy, zvyšováním sluchové kontroly). V nejvíce neformálním stylu, v *běžné řeči* (styl A) je na řeč upínána nejmenší pozornost. Spektrum dalších, formálnějších stylů zahrnuje: styl B, *pečlivou řeč*, hlavní náplň rozhovoru; styl C, *čtečí styl*; styl D, *výslovnost izolovaných slov*; a styl D', *výslovnost minimálních párů*, odlišujících se pouze tou proměnnou, o kterou jde.

První dvě třetiny rozhovoru jsou věnovány problému elicitace běžné řeči. Abychom informantovi umožnili zbavit se zábran vyplývajících z formálnosti situací, začleňujeme do rozhovoru dvě témata. Prvním z nich je hovor o dětských říkankách a poučkách. Užití pečlivé řeči je zde nepatřičné, v některých případech dokonce nemožné.⁴ Druhé téma je uvedeno otázkou na situace, v nichž byl informant ve vážném nebezpečí smrti. S tím, jak si informant takovou situaci připomíná, se odvádí jeho pozornost od situace rozhovoru, lámou se formální situační omezení a my tím získáváme spontánní řeč se stejnými fonologickými charakteristikami jako má běžná řeč.

Dále můžeme vymezit tři kontextové situace, pro něž se omezení formálního rozhovoru normálně neplatí: řeč mimo samotný rozhovor, řeč k třetí osobě a dlouhé odbočky, jež nejsou

---

⁴ Například v říkance „I won't go to Macy's any more, more, more/ There's a big fat policeman at the door, door, door“ je téměř nemožné vyslovovat /r/ jako v pečlivé řeči ve spojení s nízkými variantami (oh).

přímou odpovědí na danou otázku. V těchto pěti kontextech se běžná řeč *může* objevit. Skutečný výskyt běžné řeči je vymezen doprovodnými vodítky nezávislými na fonologických proměnných: změnami tempa, výšky či hlasitosti, smíchem nebo těžkým dýcháním. Jakmile v jedné z pěti kontextových situací zaznamenáme jedno z těchto pěti vodítek, považujeme danou výpověď za *běžnou řeč* a užíváme hodnoty daných fonologických proměnných pro průměrné indexové skóre v běžné řeči.

Charakter stylové variace

Abychom ilustrovali způsob, jakým fonologické chování koreluje se spektrem kontextových stylů, můžeme si za příklad vzít jednoho z informantů, Susan Saltovou (37 let, třetí generace Newyorčanů s italským původem, pracuje jako švadlena a kosmetička).

V nejdelsí části našeho rozhovoru, zaznamenané jako *pečlivá řeč*, tedy styl B, užívala informantka zúženého /r/ v 26 % případů, v nichž se proměnná (r) vyskytla.⁵ V takovém případě má index hodnotu (r)-26.⁶ V částech označených jako *běžná řeč*, tj. styl A, vykazovala informantka hodnotu (r)-02. Ve více formálním stylu C se hodnota zvýšila na (r)-58, ve stylu D (r)-61 a ve stylu D', kde je (r) ve středu pozornosti, (r)-100. V posledním jmenovaném stylu například informantka konzistentně rozlišovala mezi *god* a *guard* tím, že v *guard* používala zúžené /r/.

Susan Saltová zároveň vykazovala podobně pravidelné navyšování ve zbylých čtyřech fonologických proměnných. V běžné řeči vykazovala (eh)-20, tedy výslovnost, v níž byla samohláska ve slově *bad* stejná jako v *bared*. V pečlivé řeči užívala stále otevřenější samohlásky: (eh)-28 v čtecím stylu, (eh)-40 při čtení izolovaných slov. V tomto nejformálnějším stylu konzistentně vyslovovala *bad*, *ask*, *dance*, *half*, *cash* atd. se stejně nízkou samohláskou jako *bat*.

V obecnělingvistické terminologii může být alternace Susan Saltové popsána jako alternace mezi dvěma fonologickými kategoriemi:

$$/r/ \sim /ø/$$

$$/æh/ \sim /eh/$$

Pro reprezentaci pravidelností, které jsme pozorovali, bychom však museli vyznačit určitým způsobem pravidelné přechody mezi těmito kategoriemi, například těmito symboly:

$$/ø/ \quad /eh/$$

$$\downarrow \quad \downarrow$$

$$/r/ \quad /æh/$$

Tyto šipky se však ve strukturalistické terminologii nenacházejí. Pro zachycení problému mezistrukturální variace byla v minulosti užívána řada prostředků. Například můžeme mluvit o *koexistujících fonologických systémech*. Diskutovaný strukturální invariant však nemá pouze dvě hodnoty – je mezi nimi totiž pravidelný přechod. Můžeme mluvit o *nářečních smíšeninách* různé intenzity: lze však ukázat, že Susan Saltová si nevypůjčuje prostředky z cizího dialektu. Uvedený přechod je sám o sobě charakteristický pro její vlastní dialekt. Pokud bychom použili metodu *autopreskriptivních norem*, v současné době s dobrými výsledky používanou v generativní gramatice, a požádali Susan Saltovou, aby zredigovala svůj projev, vypadly by kategorie /ø/ a /eh/ zcela,

⁵ Proměnná (r) zahrnuje případy, kdy se pravopisné nebo historické *r* vyskytuje v koncové nebo předsouhláskové pozici, s výjimkou středových samohlásek ve slovech jako *ber*, *were*, *work*. Tuto specifickou sadu slov zkoumáme samostatně jako odlišnou proměnnou.

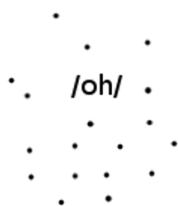
⁶ Zápis (r)-26 znamená, že ve 26 % výskytů proměnné (r) bylo zaznamenáno zúžené [r]. Všechny transkripcie jsou založeny na magnetofonových nahrávkách rozhovorů.

zároveň s přechodovým pásmem. Dosáhli bychom jednoduchosti, avšak jednoduchosti nezajímavé.

Můžeme zde uplatnit pojem *idiolekt*: můžeme izolovat každý styl jako samostatný idiolekt a pokusit se ho popsat. Celkově vzato však výsledek našeho výzkumu naznačuje, že idiolekty nejsou nejkonzistentnější a nejvysvětlitelnější jednotky jazykového chování v New Yorku. Naopak, řeč mnoha jednotlivců se ukazuje být prostoupena kolísáními a rozpory a pouze pokud ji postavíme do celkového rámce sociální a stylistické variace řečového společenství, můžeme rozeznat pravidelné strukturní vzorce, které toto chování řídí.

Proměnná (oh) poukazuje na další problém ve variaci. Žádná z variant, již Susan Saltová užívá, není srovnatelná s hláskami užívanými v jiných slovních sadách. Žádnou z variant navíc neužívá konzistentně. Její index v běžné řeči je (oh)-25, což naznačuje směsici vysokých, silně zaokrouhlených, částečně centralizovaných podob [ɔ⁺¹] s podobami nižšími, méně zaokrouhlenými [ɔ⁽⁺⁾], které nejsou příliš vzdálené podobám používaným většinou Američanů před [r]. V pečlivé řeči je index stejný, avšak v čtecím stylu se snižuje k nižší podobě (oh)-29 a při čtení izolovaných slov k (oh)-33. Tento poslední index naznačuje míchání nižší podoby [ɔ⁽⁺⁾] s několika ještě nižšími samohláskami, přičemž se blíží nízké zadní zaokrouhlené samohlásce [ɒ] užívané ve východní Nové Anglii.

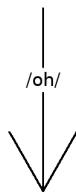
Z hlediska kognitivních funkcí není žádná z těchto variant signifikantní a všechny mohou být zařazeny do stejné fonologické kategorie. Namísto mezistrukturní variace zde máme variaci uspořádanou s širokým rozptylem *v rámci* kategorie:

Byli jsme zvyklí považovat takovouto jednotku za celistvou kategorii. Typ /oh/ se vyskytuje jako invariant a distribuce tokenů v rámci tohoto typu nemůže být signifikantní – tato minimální jednotka tak nemá žádnou vnitřní strukturu. Chtěli bychom však objasnit strukturní pravidelnost, kterou jsme pozorovali. Když vezmeme v úvahu strukturní analýzy vývoje newyorské řeči, ukazuje se čím dál jasněji, že (eh) a (oh) jsou paralelními jednotkami. Tato paralela nemůže tkvět ve fonologických kategoriích, protože přední samohlásky vykazují mezistrukturní variaci dvou jednotek, zatímco zadní samohlásky mají pouze jednu jednotku. Proto bychom rádi zavedli strukturní jednotku pro analýzu (oh), která je stejná jako ta, kterou jsme použili pro (eh):⁷

---

⁷ Existuje velké množství dokladů, že jsou (eh) a (oh) strukturně a funkčně paralelní: jejich distribuce v populaci, směr stylového posunu, vývoj napříč několika generacemi, vzorce subjektivních hodnocení. Liší se v tom, že (eh) se ustálilo dříve a že je součástí většiny zjevných korekcí; (oh) je méně nápadné a ještě se neustálila jako sociálně signifikantní proměnná v řeči všech socioekonomických vrstev. Viz Labov (1964a), kapitoly 7, 8, 9, 11 a 12. Nejpřesvědčivějším dokladem jsou statistické kovariace těchto proměnných.

Výsledkem postupu, který jsme uplatnili při vyčleňování kontextových stylů, bylo, že se ve fonologickém chování této informantky ukázal určitý stupeň pravidelnosti. Například její užívání (r) má daleko k nahodilosti – zřejmě není výsledkem pouhé náhody. Těmito pravidelnostmi se však nevysvětluje jazyková situace v New Yorku. Zdálo by se, že téměř každý jedinec používá odlišný systém: někteří /r/ ve velké míře vyslovují, jiní jen málo; někteří užívají výhradně vysokou (eh-1) variantu, jiní vždy užívají (eh-4) a většina je někde mezi. Jak bychom mohli mluvit o koherentní struktuře pro toto řečové společenství?

V tuto chvíli začíná být zřejmá důležitost systematického výběru informantů a klasifikace jejich sociálních charakteristik. Je nezbytné přejít od otázky stylové variace k variaci sociální, ve které můžeme najít ještě vyšší stupeň pravidelnosti.

Charakter sociální variace

Existuje mnoho aspektů sociální struktury, které mohou být při hledání základových pravidelností interpersonální variace korelovány s jazykovou performancí. Jedním z nejdůležitějších prvků sociální struktury v komplexních městských společenstvích je socioekonomická třída, její korelace s jazykovými proměnnými vykazuje úzký vztah.

Škála socioekonomické klasifikace, kterou zde užíváme, byla vypracována organizací Mobilization for Youth, je opřena o empirická data a je založena na objektivních ukazatelích: povolání (živitele rodiny), vzdělání (živitele rodiny) a příjem (rodiny na hlavu).⁸ Tyto ukazatele jsou se stejnou vahou spojeny do složeného indexu socioekonomické třídy (SET), označeného na nejnižším konci číslem 0, na nejvyšším číslem 9.

Při analýze newyorských dat jsme našli mnoho detailních korelací pro každou z proměnných a rozdíly v chování pěti hlavních proměnných se ukázaly být důležitými při rekonstrukci vývoje newyorského samohláskového systému.⁹ Některé proměnné vykazovaly jemnou stratifikaci a bylo možné ukázat korelace s každou z šesti podoblastí základní škály 0–9. Jiné vykazovaly ostrou stratifikaci do dvou základních skupin. Pokud však tyto rozdíly zanedbáme a rozdělíme škálu socioekonomické třídy do tří rovnocenných částí pro všech pět proměnných, získáme velmi pravidelné výsledky, které uvádíme v tabulce 1.

V tabulce 1 je patrná systematická variace pro každou proměnnou, každou společenskou třídu a každý kontextový styl. Skupina 0–2 může být neformálně považována za nižší třídu, skupina 3–5 za dělnickou třídu a skupina 6–9 za střední třídu.¹⁰ Tyto pravidelnosti ukazují, že řeč Newyorčanů je do velké míry determinována jak kontextem, tak socioekonomickou třídou, že účinky této determinace jsou pravidelné i u malých skupin o deseti mluvčích (ne nutně však u skupin menších pěti lidí) a že kontext a socioekonomická třída na sobě nejsou nezávislé, nýbrž vykazují kovariaci, která naznačuje, že sociální a stylová variace jsou ve svém základě výsledkem jednoho procesu.

⁸ Pro detailní vysvětlení volby tohoto indexu viz Labov (1964a, kap. 10, s. 216–224).

⁹ Viz Labov (1964a, kap. 9, 12).

¹⁰ Rozdělení střední třídy na *nižší střední třídu* (6–8) a *vyšší střední třídu* (9) se ukázalo být pravidelným rysem jazykového a sociálního chování ve všech detailnějších studiích.

Tabulka 1
Třídní stratifikace proměnných
Třídní skupina 0–2

	Styl					Počet informantů				
	A	B	C	D	D'					
(r)	02.5	10.5	14.5	23.5	49.5	18	22	14	17	17
(eh)	23.0	27.0	29.0	32.0		13	21	13	17	
(oh)	23.0	24.0	24.0	21.0		16	22	13	15	
(th)	78.0	65.0	43.5			18	22	13		
(dh)	78.0	56.0	49.0			17	22	13		
Třídní skupina 3–5										
(r)	04.0	12.5	21.0	35.0	55.0	26	28	26	27	26
(eh)	25.0	28.0	30.5	32.0		21	27	26	27	
(oh)	19.5	22.0	23.0	24.0		23	28	26	27	
(th)	68.0	53.5	27.0			15	28	26		
(dh)	63.5	44.5	34.0			22	28	26		
Třídní skupina 6–9										
(r)	12.5	25.0	29.0	55.5	70.0	21	30	29	29	29
(eh)	27.0	30.0	34.0	35.0		23	30	29	29	
(oh)	20.0	23.5	26.5	29.5		27	30	29	27	
(th)	25.5	16.5	10.0			23	30	29		
(dh)	29.5	16.5	13.0			27	30	29		

Jazyková proměnná

Exaktní měření sociolingvistického chování umožňuje precizní charakterizaci strukturální jednotky, kterou jsme výše symbolizovali šipkami. Nazvěme ji *jazyková proměnná*. Zatímco jazyková varianta je konkrétní jednotka – morf nebo fon –, proměnná je třída variant, které jsou seřazeny na určité škále a jejichž pozice je určena nezávislou jazykovou nebo mimojazykovou proměnnou.

Do celkového znázornění fonologického systému New Yorku můžeme nyní vložit proměnnou (r). Tato proměnná se vyskytuje jako frekvence, s níž pozorujeme /r/ v daném prostředí.

$$(r) = \times /r/$$

kde $\times$ je frekvence, s jakou se /r/ objevuje. $\times$ pak koreluje se sociálními proměnnými – socioekonomickou třídou a kontextovým stylem:

$$\times = f(S, T) \quad S = \text{stylová úroveň, } T = \text{třídní status}$$

Přesněji můžeme vytvořit odhad toho, co může být funkcí f . Tabulka 1 se příliš neodchyluje od lineárního modelu:

$$f(S, T) = aS + bT + c$$

Dále se v tuto chvíli dostat nemůžeme. Abychom mohli specifikovat hodnoty konstant a , b a c , je nutné vypracovat číselné hodnocení kontinua formálnosti stylu. Ačkoli styly A–D' zaujímají v tabulce stejně velký prostor, je zřejmé, že můžeme říci pouze to, že jsou seřazeny kvalitativně – kvantitativní vztahy musí být ještě určeny.

Další výzkumy distribuce proměnných ukazují, že některé korelují s příslušností k etnické skupině, další s věkem, což odráží proces změny v reálném čase. S pomocí těchto informací můžeme rekonstruovat vývoj newyorského samohláskového systému. Výše bylo uvedeno, že jazyková proměnná umožňuje popsat systematickou variaci mezi kategoriálními jednotkami, jako jsou fonémy, i uvnitř těchto jednotek. Rovněž nám umožňují vymezit plausibilní mechanismus strukturální změny.

Některé jazykové proměnné jsou funkcemi jiných proměnných a nejsou přímo ovlivněné žádnými faktory vně jazykového systému.¹¹ Jiné jsou funkcemi mimojazykových faktorů: socioekonomické třídy, etnické skupiny, věku atd. Tyto mimojazykové faktory jsou samy o sobě ve stálém procesu změny: sociální stratifikace se může zvyšovat, etnické skupiny se asimilují, děti se dále vymezují vůči svým rodičům. Jazyková proměnná zachycuje změnu postupným posunem distribuce svých variant: například můžeme v průběhu několika desetiletí slyšet stále vyšší a vyšší varianty (eh) ve slovech *bad, ask, dance* až do té doby, než samohláska změní svůj status z nízké přední samohlásky na přední samohlásku vysokou. Ztotožnění hlavních variant se samohláskami, které se objevují v jiných sadách slov, může vést ke koncentraci variant na určité fonologické úrovni.¹² Pokud se podmiňující faktor zcela vytratí, ztratí jazyková proměnná svou uspořádanou strukturu a rozloží se do jedné nebo dvou fonologických kategorií. Na druhou stranu, můžeme vidět, že některé fonologické kategorie postupně přecházejí do systematického uspořádání jazykové proměnné: v případě (oh) máme to štěstí vidět tento proces *naživo* – tato jednotka postupně získává sociální signifikanci pro dělnickou a nižší třídu.¹³

Jednou z obtíží v užívání jazykové proměnné jako strukturní jednotky je to, že přisuzujeme (r) fonologické struktuře Newyorčana, který ve své vlastní řeči /r/ nikdy nevyšloví. Abychom získali oporu pro takový postup, můžeme se obrátit na výzkum neuvědomovaných subjektivních reakcí na fonologické proměnné.

Subjektivní reakce na fonologické proměnné

Naše tvrzení o společenské významnosti fonologických proměnných jsou založena na závěrech činěných na základě jejich distribuce ve skutečné řeči. Chtěli bychom vědět přesněji, zda členové newyorského řečového společenství reagují na hodnoty těchto proměnných a vnímají jejich sociální status tak, jak to vyplývá ze sociolingvistické struktury, kterou jsme právě prezentovali. Tento úkol je neobyčejně obtížný, neboť subjektivní reakce na konkrétní proměnné jsou velmi hluboko pod prahem vědomé pozornosti. V normálních situacích jsou neoddělitelně spojeny s reakcemi na hlasové kvality, intonaci, artikulaci, na to, o čem mluvčí mluví, a na jeho vzhled. Ve výzkumu na Lower East Side jsme provedli test subjektivních reakcí, který nevědomé hodnocení pěti hlavních proměnných informanty odděloval.

O detailech použité metody a dokladech její validity a reliability jsme pojednali jinde (Labov 1964a, kapitola 11; Labov 1972). Zde zvážíme distribuci odpovědí pozitivních vůči (r): tj. vzorec subjektivních hodnocení charakteristických pro Newyorčany, který je konzistentní s uznáním výslovnosti /r/ jako prestižního rysu. Tabulky 2 a 3 srovnávají distribuce skutečného užívání /r/ se subjektivním hodnocením /r/:

---

¹¹ Například postavení nízké střední samohlásky (ah) je v úzké korelaci s (oh). Zatímco (oh) vykazuje signifikantní distribuci vzhledem ke stylu, třídě, věku a etnické příslušnosti, (ah) vykazuje malou sociální signifikanci a je v podstatě v řeči určité osoby konstantní. Pokud užití (ah) kolísá, jde vždy o náhradu krátké nenapjaté samohlásky /a/, a to v přímé korelaci s užitím /r/ v proměnné (r).

¹² To je případ (eh), kde najdeme vysokou koncentraci variant na úrovni (eh-2) ve středové postavení *bear, where, bared*, a také (eh-4) v nízkém postavení *bat, bad*.

¹³ Informanti z nižší třídy nevykazovali u (oh) konzistentní sociální či stylistickou variaci; informanti z dělnické třídy vykazovali určitou diferenciaci vysoké podoby v běžné řeči a lehce nižších podob v ostatních stylech; informanti nižší střední třídy vykazovali konzistentní a velmi širokou variaci od nejvyšších k nejnižším variantám, úzce korelovanou se stylovým kontextem. Testy subjektivních hodnocení ukázaly, že nejvyšší senzitivitu k této proměnné má nižší střední třída, nejnižší pak nižší třída.

Tabulka 2¹⁴

Průměrné indexy (r) ve stylu A na základě socioekonomické třídy a věku

Věk	SET				Počet informantů			
	0–1	2–5	6–8	9				
20–39	00	00	00	34	3	13	9	4
40–	00	06	09	09	10	25	8	7

Tabulka 3¹⁵

Procenta pozitivních hodnocení (r) v testu ano-ne na základě socioekonomické třídy a věku

Věk	SET				Počet informantů			
	0–1	2–5	6–8	9				
20–39	100	100	100	100	3	13	11	5
40–	63	60	70	57	8	26	10	7

Tabulka 2 ukazuje, že velká většina Newyorčanů v běžné řeči /r/ nevyslovuje. Pouze mladší zástupci třídy 9, tj. vyšší střední třída, vysokoškolsky vzdělaná skupina pod 40 let, má určitou vyšší hodnotu vyslovování /r/. V tabulce 3 je však situace zásadně odlišná. Celá skupina mladých mluvčích, nezávisle na třídě, vykazuje pozitivní hodnocení (r), zatímco starší mluvčí neodpovídají stejně a nevykazují žádný jasný vzorec.

Test subjektivních reakcí je důležitý na to, abychom osvědčili platnost celkové sociolingvistické struktury, kterou jsme pro newyorské řečové společenství identifikovali. Navrhují, abychom řečové společenství uvažovali jako vymezené sadou *norem hodnocení*, spíše než jakýmkoli univerzálním rysem jazykové performance.

Z výše řečeného vyplývá, že se jedinec, který ve své každodenní konverzaci, nebo dokonce v konverzaci vůbec, /r/ nevyslovuje, podílí na sociolingvistické struktuře společenství jako takového. Proměnná (r) se v jeho fonologickém systému objevuje. Hodnota funkce

$$x = f(V, S, T) \quad V = \text{věk}, S = \text{stylový kontext}, T = \text{třídní příslušnost}$$

pro daný věk, styl a sociální status naznačuje, že foném /r/ nebude použit. Avšak, vyjma nějaké další změny v situaci, kterou tato funkce popisuje, můžeme ukázat konkrétní hodnoty pro věk či formálnost, za kterých budou členové dané sociální skupiny kategorií /r/ užívat.

Dospěli jsme tedy k velmi obecnému výsledku: nejsystematičtější struktura není ta, přináležející jedinci (idiolekt), ale ta, která přináleží celému řečovému společenství. To je ve shodě s nejobecnějším principem obecné lingvistiky vyřčeným de Saussurem: *jazyk* není otázkou individuálního chování, ale chování sociálního.

Závěr: Rozšíření lingvistické teorie

Ve výkladu jsme ukázali užitečnost jazykové proměnné jako konceptu, pracovního nástroje a prvku strukturní analýzy. Můžeme uvést příklady z dalších oblastí lingvistiky, kde taková jednotka může vyřešit dlouhotrvající problémy. V tuto chvíli by však bylo užitečné znovu přezkoumat teoretické důsledky zavedení tohoto prvku do formální lingvistické analýzy.

Za všemi hlavními lingvistickými teoriemi, o kterých se dnes diskutuje, se zdá být společný soubor předpokladů o povaze strukturních jednotek. Tento soubor předpokladů bych nazval „kategoriálním viděním“. Zahrnuje tvrzení, že jazykové jednotky jsou:

1. diskrétní
2. invariantní
3. definovány souborem celkem

¹⁴ Převzato z tabulky 4 Labov (1964a, kap. 9, s. 346).

¹⁵ Převzato z tabulky 11 Labov (1964a, kap. 11, s. 431).

4. kvalitativně odlišné

Diskrétností mám na mysli to, že jsou jednotky od sebe odděleny ostrými diskontinuitami ve formě či funkci; *invariantností* to, že jednotka jako type se objevuje jako zcela stejná v každém svém výskytu, přestože tokeny mohou variovat; *definovaností souborem rysů* to, že je zde soubor vlastností, který se s jednotkou pojí, z nichž některé jsou nezbytné, esenciální a jiné nahodilé, redundantní; *kvalitativní odlišností* to, že jsou od sebe jednotky zcela odlišné a že nejsou odlišeny jako homogenní prvky v uspořádané sekvenci. Za pátou vlastnost můžeme považovat rozšíření diskrétnosti: ačkoliv jsou některé strukturní jednotky složeny z jiných, existuje pro jakékoli takové dělení určité omezení, a pro každou oblast je zde soubor atomárních jednotek, celistvých kategorií, které již dále dělit není možné.

Tyto vlastnosti mají k arbitrárnosti daleko. Zdá se, že odpovídají velmi dobře základní struktuře jazyka, jak s ním každodenně zacházíme. Někdy se říká, že je člověk kategorizující tvor: stejně tak oprávněné je říct, že jazyk je kategorizační aktivita. Opuštění jakékoliv z těchto vlastností může mít neblahé důsledky pro lingvistickou analýzu.

Určité modifikace se však zdají být nevyhnutelné, protože existuje několik typů variace, které se zdají vymykát striktně kategoriálnímu rámci. Jak jsme viděli, jedním z takových typů je mezistrukturní variace, dalším pravidelně uspořádaná variace. Mluvili jsme o problémech zkoumání změny z jedné množiny kategorií do jiné. Konečně je zde problém, že kategoriální pohled je často konfrontován s alternativními analýzami, které jsou stejně konzistentní s pozorovanými fakty a mezi nimiž nelze vybírat na základě empirického pozorování v rámci teorie.

Mnohost metod, které byly vyvinuty pro zacházení s variací, jak se zdá, poukazuje na vážnost problému. Jednou z metod je prosté opomíjení, nejspíš založené na pohledu, že variace pod určitou strukturní úrovní je automaticky nelingvistická. Jiným přístupem je pojem idiolektu jako absolutní strukturní reality. Mluvílo se o koexistujících fonologických systémech. Zkoumáno bylo společné jádro a celkový charakter variace, i když se seriózními výsledky pro základový koncept jazykové struktury. K řešení problému variace v čase poskytla lingvistika pravidlo absolutního oddělení synchronní a diachronní analýzy. Jedna z nejobecněji užívaných metod dneška je založena na generativní gramatice. Tím, že se pomíjí údaje o kontextovém chování ve prospěch normativních, editovaných textů, je možné se oprostít od velkého objemu variace. Poznamenejme však, že mnoho úspěchů s tímto typem analýzy bylo dosaženo v oblastech, kde jsou normativní vzorce vysoce systematické – tj. v syntaxi –, a to se stěží nějak změní.

Řešení, které zde navrhuji, je přidat odlišný typ jednotky do repertoáru strukturní lingvistiky: jazykovou proměnnou. Proměnná je od kategorie odlišena tím, že má svou interní strukturu a je neomezeně dělitelná. Proměnné nejsou atomární jednotky a atomární jednotky ani neobsahují. Navíc, proměnné nemusí být definovány souborem rysů a nejsou ani invariantní, jelikož jejich rozšíření mohou být dány korelacemi s dalšími proměnnými, jazykovými i nejazykovými. Postupné rozšíření (eh) směrem k obsažení (ih) v New Yorku je výsledkem postupného posunu sociálních faktorů, s nimiž byla tato proměnná korelována.

Proměnná je samozřejmě abstrakcí. V konkrétních textech se setkáme pouze s variantami. Posun od *varianty* k *proměnné* je však základním krokem, který je třeba podniknout. Naznačuje to, že jazyková performance jedince nebo skupiny je nejlépe vysvětlitelná skrze předpoklad základového jazykového kontinua, v němž se kategorie utváří, přetváří a rozpadají. V každém případě je takové tvrzení potřeba podložit empirickým důkazem: toho dosahujeme tím, že prokazujeme, že nejmenší možná změna v určité nezávislé proměnné vždy způsobuje změnu v proměnné závislé, tj. v jazykové proměnné, o níž se zajímáme.

$$\text{Pokud } x = f(S), \text{ pak } x + \Delta x = f(S + \Delta S)$$

Empiricky podložené tvrzení o kontinuálně dělitelném charakteru jazykové proměnné je nezbytnou podmínkou pro její užívání v strukturní analýze. Variace musí být: 1) uspořádaná, 2) korelovaná s nějakou nezávislou proměnnou. Pokud by takové podmínky nebyly specifikovány, jazyková proměnná by poskytla jednoduché řešení téměř všem strukturním problémům, avšak pouze za cenu oprostění se od jakékoliv přísné metody.

Existuje nepochybně mnoho výhod, které může zavedení jazykové proměnné jako strukturního prvku poskytnout, a další budou jistě ještě prozkoumány. Pokusil jsem se poskytnout důkazy, že jde o plodný směr lingvistické teorie – pomocí tohoto pojmu můžeme popsat mnoho pravidelností v jazykovém chování, které by jinak zůstaly omezenému pohledu čistě kategoriální teorie utajeny.

Bibliografie

BOHM, DAVID (1961): *Causality and chance in modern physics*. New York: Harper.

BRONSTEIN, ARTHUR (1962): Let's take another look at New York City Speech. *American speech*, 37, s. 13–26.

FRANK, YAKIRA A. (1948): *The speech of New York City*. University of Michigan dissertation. Ann Arbor, Michigan.

HUBBEL, ALLAN F. (1950): *The pronunciation of English in New York City*. New York: King's Crown Press.

KURATH, HANS – McDAVID, RAVEN A. (1961): *The pronunciation of English in the Atlantic States*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.

LABOV, WILLIAM (1963): The social motivation of a sound change. *Word*, 19, s. 273–309.

LABOV, WILLIAM (1964a): The social stratification of English in New York City. Columbia University dissertation. New York.

LABOV, WILLIAM (1964b): Phonological correlates of social stratification. *American Anthropologist*, 66, s. 164–176

LABOV, WILLIAM (1966): Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic evolution. In: William Bright (ed.): *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton, s. 84–113.

LABOV, WILLIAM (1968): The reflection of social processes in linguistic structures. In: Joshua A. Fishman (ed.): *Readings in the Sociology of Language*. The Hague – Paris: Mouton, s. 240–251.

LABOV, WILLIAM (1972): Subjective dimensions of a linguistic change in progress. In: *Sociolinguistic patterns*. Oxford: Blackwell, s. 142–159.